

OLAYLARIN ÇÖZÜMÜNE VEYA ÇÖZÜM OLAYINA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Doç. Dr. Hasan Çelikkaya*

A- OLAY NEDİR? ÇÖZÜM NEDİR?

Olay kelimesi; Osmanlı Türkçesindeki Arapça kökenli "hâdis, vak'a " kelimelerinin yeni Türkçesidir: sonradan olan veya oluşturulan anlamlarına gelir. Olaylar; sosyal nitelikli olabildikleri gibi, fiziksel, kimyasal, ruhsal, coğrafik ve benzeri niteliklerde de olabilirler (Çelikkaya,1998,s.20-27). Çözüm (tahlil) ise, bu olayların analiz ve sentezlerini ifade eder. Başka bir ifade ile olayların sebep ve sonuçları hakkında oluşturulan görüş, inanış veya davranış şekillendir, denilebilir. Dolayısıyla çözüm davranıştan da bir olay çeşidi olmaktadır. İşte bizler de bu çalışmamızda bu konu üzerinde yani çözüm olayı ve çeşitleri üzerinde durmayı tercih ettik. Şöyle ki:

B- İNSANIN PSİKOLOJİK YAPISI:

İnsanoğlu; yapısındaki duygu ve merak gereği, daima kendisiyle ve çevresiyle ilgilenmiş, kendisini ve çevresini tanımak, olayları çözmek istemiş ve istemektedir. Zihnini boşlukta bırakmamaktadır. Zihnin boşlukta kalması onu huzursuz etmektedir. Bu nedenle olaylar karşısında tepkisiz bir insanı görmek mümkün olmadığı gibi, düşünmek bile mümkün değildir. Olayların akademik çözüm yaklaşımlarının yanında günlük olaylar hakkında, bilinçli veya bilinçsiz yargıda bulunmayan kimse gösterilebilir mi? Veya çevremize bir göz atmak bile bu gerçeğin şahidi olmaya yeterlidir, inancındayız. İlim ve teknolojinin ilerlemesinde de yine bu gerçeğin rolü büyüktür. Yani insanoğlunun doymak bilmeyen duygulu ve meraklı yapısıdır. Öyle ki, her öğrenilen bilgi, yeni bilgiler kazanmaya, çözüm yollar bulmaya merak uyandırmakta; her alt eğitim de bir üst eğitime kapı açmaktadır, denilebilir, örneğin, insanoğlu dünyayı öğrense bu sefer de fezayı öğrenmek ister; Ay'da ne var ki... Venüs de ne var ki...? Şeklinde kendi kendine sormaya ve önce zihninde (hipotez olarak), sonra da gücü nispetindeki araştırmalarıyla (deney ve tecrübeleriyle) sorunu çözmeye çalışır. Ekonomik malda bir doyum noktası bulunduğu halde, öğrenmede yani eğitimde ise bir doyum noktası bulunmamaktadır. (Başaran,1984,s 143- 150; Çelikkaya, 1997.s190-197).

* M.Ü Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

C- AUGUSTE COMTE'UN ÜÇ HAL KANUNU VE GERÇEKÇİ YAKLAŞIM

Pozitivizmin hakim olmaya başladığı on dokuzuncu asırdan itibaren, deneysel bilimlere adeta putlaştırılmaya başlanmış; deney dışı hiçbir gerçeğin kabul edilmemesi yoluna girilmiştir.(krş. Weber,1964,s.401).özellikle Sosyolojinin kurucusu A. Comte, (1798-1857)** pozitivizmin de baş temsilcisi olmuş ve onu bir din (insanlık dini) haline getirmek istemiştir. (Kösemihal,1968,s.155,162; Günay,1993,s.330; Atay,1983,s.7). Hatta • Comte; kurmak istediği bu yeni insanlık dinini geniş yığınlara iyice tanıtmak için, 1849 yılında "Catechisme Pozitiviste": (Pozitif İlmihal) adlı kitabını yayınladı.(Kitap, Peyami Erman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Taplamacıoğlu, 1975,s. 137; Günay, 1993,s.86,98 vd). Bu kitapta gelecekteki " İnsanlık Dini"nin dogmalarını, törenlerini, tapınaklarını, büyüklerini uzun uzadıya anlatır. (Kösemihal,1968,s.155). Comte; bu insanlık dinini üç temelde özetler : " İlke (principe) olarak aşk, temel olarak düzen (ordre), amaç olarak ilerleme (progres)"dir.(Kösemihal, 1968,s. 162). Aynı cümlelere O'nun mezar taşında da şahit olmaktayız. (Kösemihal,a.g.e. s.155). Keza Comte'un "insanlık"tan kastı da insan ırkıdır. (Kösemihal,a.g.e.s.162).

Comte'a göre "bir toplumun bağımsızlığı ve kalkınması için din, zaruridir. Bu din İslamiyet ve Hristiyanlık olmayıp pozitif dindir. Bu dinin tanrısı "İnsanlık", melekleri kadılar, Peygamberi de Comte'dur. Onun yeni bir din kurmaya çalışması tüm eserlerinde görülür...." (Murtaza Karlaelçi, Pozitivizm ve Türkiye'ye Girişi, Zafer, ilmi- Araştırma Dergisi, Sakarya, Ekim 1996, sayı:238,s. 4-6)

Comte'un, *insanlığın ve insan zihninin gelişimi ile ilgili* ünlü yorumu (üç hal kanunu ki, bu yorum, Turgot'da da vardır.) şöyledir: (Bu konuda geniş bilgi için bkz.Hans Freyer, İçtimai Nazariyeler Tarihi ve Sosyolojiye Giriş , ilgili konular. Ayrıca Felsefe, Sosyoloji ve Din Sosyolojisi kitaplarının Auguste Comte veya Pozitivizm bahislerine).

1- Teolojik devir

2- Metafizik devir

3- Pozitif devir

Comte'a göre insanoğlunun hayatına ilk devirlerde hep din hâkim olmuş; insanları çevresindeki veya başlarına gelen olayların sebeplerini sürekli inançlarıyla izah etmeğe çalışmışlardır. Bir bakıma Tanrıya teslim olmuşlar veya eşyayı Tanrılaştırarak: " ...Tanrı böyle istemiş... Allah böyle yaratmış... Takdir-i İlahi böyleymiş..... gibi teslimiyetçi açıklamalarla problemlerini çözüyorlar ve kendilerini tatmin ediyorlardı .(zihni açlık ve meraklarını gideriyorlardı.)

** Auguste Comte'un düzenli bir hayatı olmadığı gibi düzenli bir öğrenimi de yoktur. (Kösemiha 1,1968,s.153 vd.; Küçük,1985,s.248). Düşüncelerindeki düzensizliğin veya tutarsızlığın buradan da kaynaklandığını düşünmekteyiz.

İşte insanlarda bu düşünce ve inancın hakim olduğu bu döneme Auguste Comte ' Teolojik Devir' der. Bu dönem de yine kendi içinde fetişizm, politeizm ve monoteizm olmak üzere üç safhayı içine alır. İnsan zihni için de geçerli olan bu üç halin ilk döneminde önce bizzat objeler ruh sahibi, canlı ve zeki olarak düşünülür, (fetişizm). Bundan sonra gelen derecede, her biri belli bir grup obje yahut olayı idare eden görünmez varlıklar düşünülür (politeizm). Nihayet daha yüksek derecede bütün bu hususi tanrılar, alemi yarattıktan sonra, onu gerek doğrudan doğruya, gerek ikinci neviden tabiat üstü kuvvetler vasıtasıyla idare eden tek Tanrı fikrinde erirler (monoteizm)." (Weber,a.g.e.s.397; Küçük, 1985,8.250)."Bu çağda insan zihni ilk ve son nedenleri, bir kelimeyle mutlak'ı araştırır. Olayların nedenlerini doğaüstü varlıklarda arar." (Kösemihal, 1968,s. 157). Comte'a göre bu çağ, Rönesans'la birlikte sona erer. (Kösemihal,1968,s,162).

Ancak hayattaki tekâmül (evrim) neticesi insanoğlu; zamanla olayları din ile değil, fizikötesi sebeplerle, bizzat olayların kendi içlerinde var olduğu kabul edilen gizli özellikler, soyut ve gizli kuvvetlerle izah etmeğe başlamışlardır, örneğin ateşin yakışı, ondaki yakıcılık özelliği; suyun buharlaşması, içinde bulundurduğu buharlaşma özelliği ile açıklanmaya başlanılmıştır. (Küçük,a.g.e.s.250 vd.). Keza ruhlar da bu dönemde başvurulmuş açıklama sebeplerinden biri olmaktadır. (Weber,a.g.e.s.397). Bizler; bu faktörleri: sır, cin, enerji, güç... Gibi gözle görülemeyen, elle tutulamayan, deneye sokulamayan sebepler olarak da düşünebiliriz. Bu döneme de Comte "Metafizik Devir" der. Ki; bu devir, ortaçağın sonuna kadar devam etmiştir. (Weber,a.g.e.398). Kısacası " Bu çağda doğaüstü etmenlerin yerini soyut (abstrait) birtakım kuvvetler tutar. (Kösemihal, 157).

Bugün ise pozitif (deneysel) bilimlere döneminde ulaşılmıştır. Gerçek, artık bu bilimlerin bize verdikleridir. Deneye girmeyene gerçek gözüyle bakılamaz ve itibar edilemez. Müspet ilimden başka ilim yoktur... Metafizik, artık dinleri yıkılmış ve sahayı müspet (deneysel) ilme hazırlamıştır. (Weber,a.g.e.s.401). "A. Comte'a göre asıl beklenen ve özlenen, felsefeyi de spekülasyonlardan kurtaracak olan safha, bu safhadır. Çünkü " olayları yürüten kuvvetin sadece tabiat kanunları" olduğunu kabul eden bu safha, "insan düşüncesindeki evrimleşmenin ulaştığı bulunduğu en son safhadır."der. Comte'a göre bu safhada artık olaylar, ne ilahi duygular, ne de gizli özelliklerle değil, ancak deney ve gözleme dayanan gerçek sebeplerle açıklanırlar."(Küçük,1985,s.250-251). Başka bir ifade ile " Olumlu (pozitif) çağda da insan zihni mutlağı aramaktan vazgeçip, gözlem ve akıl yürütme yoluyla sadece olaylar arasındaki değişmez ilişkiyi yani kanunları bulmaya çalışır..."(Kösemihal, 157).

İşte olaylara (hayata ve zihne) yaklaşımda bu tür düşünce ve davranışın hakim olduğu asrımıza da Comte, "Pozitif Devir" adını verir.

"Comte; bu kanunun genel düşünüş evriminin tabii bir gelişimi olarak kabul etmekle beraber aynı zamanda bu kanunun bireysel hayat için de normal, hatta doğrular vereceğini kabul eder. O'na göre insan; küçük yaşlarda ilahiyatçı, orta yaşlarda metafizikçi, ergin yaşa gelince ise pozitivisttir. Buna göre ergin

döneme girmiş olan insanlar için de pozitif düşünce yegane yoldur." (Küçük, 1985,s.251; Kösemihal,1968,s. 157).

ELEŞTİRİ

Comte'un, hayatın ve zihin çalışmasının çözümüne olan bu maddeci ve ütopya görüşü; objektif ve gerçek bilim anlayışı ile bağdaşmadığından, büyük tepki görmüş ve insan hayatının hiçbir zaman böyle kesin duvarlarla (çizgilerle) ayrılamayacağı, bu üç faktörün insan hayatında sürekli etkili olduğu ve etkili olmaya devam ettiği... Şeklinde karşılık görmüştür. Kaldı ki; " Comte'un bu üç hal kanunu, Avrupa toplumlarının tarihsel gelişme evrimlerinin yalın bir tasvirinden başka bir şey de değildir." (Kösemihal,a.g.e.s.165).

Sistemsiz de olsa Yunan filozofu Demokrit'ten (Weber, a.g.e.s.395,414) beri gelmekte olan bu tür pozitivist görüşlere (ki Demokritos (m.ö.460-370) da, duyu organlarımızın bildirdiklerini gerçek ve doğru kabul eder. Evreni de gözle görülemeyen şekillerle (atomlarla) izah eder. (Küçük,1985,s. 178-179).). en sert ve en net cevap (1724- 1804) yıllarında yaşamış bulunan ünlü Alman filozofu Emmenuel Kant'tan gelmiştir.^{***}

Kant der veya demek ister ki: (anlam olarak):

Biz insanlara yaratılıştan, beş duyu organı verilmiş ve biz çevremizi bu beş duyu ile algılamaktayız. Yani dış alemi, yaratılıştan sahip olduğumuz imkanlar ölçüsünce (sınırlı duyu organlarıyla) tanımaktayız. Ancak hiçbir zaman tüm gerçeklerin bu duyu organları verilerinden ibarettir, diyemeyiz. Bize beşinci,altıncı, yedinci ve sekizinci ...duyu organları verilmiş olsaydı, beş duyu ile algılayamadığımız nice gerçeklere ulaşamayacağımızı kim iddia edebilir ki?...

*** " İmmanuel Kant; Doğduğu şehrin (Koenigsberg) üniversitesinde tahsilini yaptıktan sonra 1758'den itibaren orada mantık, ahlak, metafizik, matematik, kozmografya ve umumi coğrafya okuttu. 1770'den itibaren Profesör unvanını kazanarak 1797'e kadar derslerine devam etti ve şerefle dolu, uzun bir ömürden sonra 1804'de öldü. Memleketini asla terk etmemişti (doğduğu şehirden dışarıya hiç çıkmamıştı) ve hiç evlenmemişti..."(Weber, 1964,s. 303).

Keza Kant, felsefedeki meşhur "vazife ahlakının da kurucusu sayılır, öyle hareket et ki, senin hareketin diğer insanlar için bir örnek (kanun) olsun, der. O, bu konuya o derece önem vermiştir ki, adeta vazifeyi kutsallaştırmış, nerede ise din ile eş tutmuştur ve dini tarif ederken demiştir ki :""Din; insanın, tüm görevlerinde ilahi emri bilip uygulamasıdır." (Kahraman, 1965,8.13) demiştir. Bir başka ifade ile O'na göre "...din, ancak ahlakın tamamıyla aynı olduğu vakit doğrudur..." (Weber,a.g.e.s.325). Ve kendisi de görevine o derece bağlı idi ki, yani söylediklerini aynen uygulayan bir kimse idi ki (eğitim metotları açısından bu nokta son derece önemlidir.) O'nun bir noktadan geçişi saat ayarı kabul edilmişti. Diyelim ki; her sabah Kant, saat sekizi beş geçte Atatürk Eğitim Fakültesinin önünden geçiyorsa ve sizin de saatiniz durmuşsa, Kant'ı, Fakültenin önünden geçtiğini gördüğünüz zaman rahatlıkla saatinizi sekizi beş geçeye ayarlayabilirsiniz, (bu konuda bkz.Küçük.a.g.e. Kant bahsi).

Örneğin, beş duyusu eksik yani çevresini dört duyusu ile algılayan görme duyusundan mahrum (kör olan) bir kimseyi ele alalım. Böyle bir kimse ; ışık yoktur, renk yoktur diye bir iddiada bulunsa, görme organı sağlam olan kimseler hemen bunu kabul edebilirler mi?..Işık ve renk gerçeği ona (görme duyusu olmayana) göre yoktur; görme duyu organı sağlam olanlar için , pekala, dışarıda renk de vardır, ışık da vardır. Kaldı ki; görme organı olan göz, üstelik kendini de göremez. (Weber,a.g.e. s.308). Bu gerçeği de gözden uzak tutmamakta mutlak yarar vardır...Keza işitme duyusunu kaybetmiş (sağır) bir kimseyi düşünelim...işitme organı görev yapmayan böyle bir kimse; ses yoktur...ses diye bir şey kabul etmiyorum....dese, işitme organı sağlam kimseler buna inanabilirler mi?.. Bu iddia ancak söyleyen için geçerli olabilir ama işitme duyusu sağlam olanlar için asla kabul edilemez .. (Küçük, 1985,s.241; krş.Weber, a.g.e.s.306.).

İşte bu örneklerden de anlaşılabilceği gibi, biz insanlara sınırlı duyu organı verilmiş, dolayısıyla algılama, gerçeklere ulaşma gücümüz de sınırlı kalmaktadır. Bizlere, yaratılıştan altıncı, yedinci, sekizinci... duyu organları verilmiş olsaydı, daha nice gerçeklerin varlığına şahit olamayacağımızı kim iddia edebilir ki?...Dikkat edilirse bu görme, işitme ve koku alma gibi duyu ve duyu algılamaları diğer canlılarda da farklıdır, insanların algılayamadıkları (varlığına şahit olamadıkları) bazı gerçekleri onlar algılayabilmektedirler. Özellikle polis teşkilatı ve bazı araştırmacılar, hayvanların bu özelliklerinden yerine ve duruma göre yararlanmakta ve gerçeklere onlar vasıtasıyla ulaşabilmektedirler. İlim adamlarının, bilgi ve gerçek konusunda bu tabii doğruları da mutlaka göz önünde bulundurmalarının gerektiğine inanmaktayız.

Gelişen ilim ve teknoloji de Kant'ı doğrular ve destekler niteliktedir. Yani beş duyumuz sağlam bile olsa onların algılamaları da sınırlı kalmaktadır, örneğin; görme olayı da şartlara bağlanmıştır: belirli mesafeden sonrasını göremediğimiz gibi duvarın ötesini ve karanlıkta da birey görememektediriz. Bu durumda göremediğimiz her şeyi inkar edebilir miyiz?.. Dürbün, ışıklı cihazlar ve benzeri aletlerle pekâlâ, daha uzakları görebiliyor ve daha nice gerçeklere şahit olabilmekteyiz...****

**** Kant'a göre bilgi, deney ile başlar ama deneyden doğmaz...Duyu bilgileri hammadedir. Bunları işleyen ise akıldır...O'na göre bilgi şöyle tarif edülebilir: Bilgi; duyu organlarımızın bildirdiklerinin akıl tarafından birleştirilerek bir hüküm haline sokulmasıdır. (Küçük, a.g.e.s.240)...Başka bir ifade ile "...Kant'a göre bilgi, terkihi a priori bir hükümdür...Akıl ise geniş anlamda bir bilgi melekesi (yeteneği) demektir." (Geniş bilgi için bkz. Weber,a.g.e.s.306-307 ve felsefe kitaplarının Kant maddeleri)...Keza, " Kant'a göre akıl, dünyanın merkezidir. Ancak akıl, herşeyi kavrayamaz. Ve kavrayamadıkları üzerinde (de) durmamalıdır..." (Genç Larousse Ansiklopedisi, 1993,cüt,7, Kant maddesi).

Aynı şekilde, bilimin verilerine göre işitme gücümüz de sınırlıdır : Kulağımız ancak belirli frekansları alabilmekte, daha yüksek veya daha düşük frekansları algılayamam ak tadır. (Arthur, C.-Guyton,M.D., 1978,s. 62,69). Algılamadıklarımızı inkar edebilir miyiz?.. Edemeyiz.... Çünkü teknik aletler vasıtasıyla, normal yoldan algılamadığımız nice seslerin varlığına şahit olabilmekte ve onları algılayabilmekteyiz... Bilimsel anlayışla yaklaştığımızda bu algılamaları da yeterli göremeyiz ve tüm gerçeklerin bu algılananlardan ibaret olduğunu ileri süremeyiz. Teknolojinin daha da ilerlemesiyle daha nice gerçeklere ulaşabileceğimiz tabiidir.

Kant; bu çıkışıyla materyalizmin ve pozitivistin önünü (hızını) kesmiş, ona Tanrı gibi, din gibi tapınılmasını önlemiştir. Deney sonuçlarının da (atomun önceki ve sonraki ***** tariflerinde (Weber,395,414) ve özellikle tıptaki yeni buluşlarda da daha açıkça görüldüğü gibi) her deney sonucunun da her zaman yüzde yüz kesin doğruyu ifade etmeyeceği, deneyin dışında da gerçeklerin bulunabileceğini, dolayısıyla pozitif bilimlerin sonuçlarının yine de ihtiyatlı kabul edilmesinin gerektiğini söylemek istemiştir. Bu davranışı ile felsefede Kant'a " modern septisizmin kurucusu "(pozitif bilimlerin sonuçlarına şüphe çekenlerin öncüsü) unvanı verilmiştir. Başka bir ifade ile Kant, modern anlamda bir septisizm oluşturmuştur. (Küçük, 1985,8.245). Dolayısıyla Kant'a göre insan bilgisi, beşeri ölçüde bir rölativizmi gerektirir. Yani O'nun bilgi kuramı görecelidir. (Küçük,1985,a.241 ;Bilhan, 1991,8.148)

Objektif olarak yaklaşıldığında Kant'a hak vermemek mümkün değildir....

D- ÇÖZÜM YAKLAŞIMLARI

Konuya sosyolojik yönden yaklaşıldığında görülecektir ki; bu üç faktör, insan hayatında sürekli etkili olmuş ve olmaktadır da. İnsanlar; duruma ve şartlara göre bugün de yine karşılaştıkları olayları veya sorunlarını bu üç yaklaşımdan biriyle izah etmekte (çözüme ulaşmakta) ve tatmin olmaktadırlar.

Örneğin, suyun yüz santigrat derecede kaynadığını; iki hidrojen ve bir oksijen gazının birleşmesinden de "su" denilen sıvının oluştuğunu anlatmak istediğimizde deneye başvurarak konuyu çözümleriz. Burada metafizik veya teolojik bir açıklamaya başvurmaya ihtiyaç yoktur ve böyle bir ihtiyacı da kimse duymamaktadır.

***** Atom; Yunancadaki " Atamos" kelimesinden gelmekte olup elementlerin bölünebileceği en küçük parça demektir.(Genç Larousse, c.2, atom maddesi). Nitekim çocukluğumuzda okulda , atom bize böyle öğretilmişti. Yani maddenin parçalanamayan en küçük kısmı, (Savcı- Şahın; 1998,8.10,51) diye. Halbuki bugün atom da parçalanabilmekte ve en güçlü harp malzemesi olarak da kullanılabilmektedir.

Ama Tanrı, akıl, zekâ, hafıza, ruh (ki bunları inceleyen psikolojiye, Comte'un bilim tasnifinde yer vermediği unutulmamalıdır.) , enerji, güç,kuvvet, ısı, hava, şua, ışın, feza, cin peri, büyü, insan, hayvan, nebatat ve kainatın yaratılışı, sebeplerine gelince... Bunları, görülüyor veya deneye girmiyorlar...diye inkar edebilir miyiz?.. Elbette edemeyiz ve edemiyoruz da. Bu konunun çözümü yani bu konulardaki soruların cevaplandırılmasında başvurduğumuz yol, akıl, düşünce ve ihtimaliyet yani metafizik yol olmaktadır. Akıl, düşünce ve tahmin ile de çözülemeyen (tatmine ulaşamayan) durumlarda da dine başvurulmakta, inançların kurallarıyla açıklanmaya çalışılmaktadır, örneğin Kur'an-ı Ke- rim'e yani İslam inancına göre bütün bunların yani yer- gök ve ikisi arasındaki her türlü varlığın yaratıcısının tek Allah olduğu bildirilir, (bkz. Rum suresi:8-28; Nahl suresi:8- 14;Nebe (amme) suresi:37; Şuara25; Şura: 28-29; Safaat:5; Ahkaf: 13 vb.). İslam'a inanmış olanlar da sorularına aldıkları bu cevapla yetinir ve rahatlarlar. Yani problemlerini çözmüş olurlar. Her inanç sahibinde buna benzer örnekler vardır.

Çözüm yollarını genel olarak özetlemek gerekirse, şöyle ifade edebiliriz :

1- Deney (Bilim) yolu: Çözümlemesi gereken konu eğer deneye giriyorsa öncelikle deney yapılarak çözüme ulaştırılır. Yukarıda örnekte olduğu gibi. Yani suyun yüz santigrat derecede kaynadığını veya suyun iki hidrojen ve bir oksijen gazından meydana geldiğini ispat etmek istiyorsak bu konuyu deneye başvurarak hallederiz. Burada metafizik veya teolojik bir açıklamaya başvurma ihtiyacı yoktur. Nitekim böyle bir ihtiyacı da kimse duymamaktadır. Ayrıca ilim, yalnız deney sonucu bilgiler demek değildir. Bilim, deney veya değerlere dayanan kesin bilgi demektir. Bu açıdan sorunlar, bu bilimlere göre de çözülebilmekte ve insanlar tatmine ulaşmaktadırlar. Sosyal ve kişisel hayattaki baştan geçen olayların veya tecrübelerin de birer deney oldukları unutulmamalıdır. Hatta özellikle Tıp ve Fen Bilimlerindeki hızlı değişmeler (atomun parçalanması, dün tedavisi mümkün değildir denilen nice hastalıkların bugün tedavi edilebildiği vb. dikkate alınarak bilime, aksi ispatlanmadıkça (sürelî) kesin bilgiler, gözüyle de bakılabilir. Keza yine keşiflere dayanarak diyebiliriz ki, insanın bilmedikleri daima bildiklerinden daha çoktur. Bu nedenle alimi (bilim adamını) , bir konuyu çok bilen, şeklinde tarif ettiğimiz gibi; bilmediklerinin bildiklerinden daha fazla olduğunu bilen, böylece bilmediği bir konu (soru) çıktığında, rahatlıkla, bilmiyorum, diyebilen, başka bir ifade ile haddini bilen kimsedir, şeklinde de tarif edebiliriz, (bkz. Çelikkaya,1996,1998, ilim bahsi.)*****

Aslında inanç konusu da metafizik alana aittir. Ancak çok özel nitelikler taşıması dolayısıyla aynı bir konu olarak işlenmesi adet olmuştur. Bizler de bu adete uyarak aynı olarak işliyoruz.

2- **Metafizik yol (Akıl yolu):** Deneye girmeyen olayların bir kısmı ise fizik ötesi (sırlar, ruhlar, cinler, büyüler, ve benzeri güç ve kuvvetlerle) sebeplerle izah edilmeye çalışılmaktadır. Başka bir ifade ile akıl yoluyla, felsefi yolla çözüme ulaşılmaktadır. Veya ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bunun dışında yani sistemli düşüncenin yanında insanlar, özellikle günlük olaylar, kazalar veya henüz aydınlanmamış konular üzerinde de yargıda bulunmaktan geri duramazlar. Mişli-mişli...da olsa yani zan ve tahmin yoluyla da olsa, kendilerine göre bir sonuca varmaya çalışırlar. Başka türlü rahat edemezler. İnsanın psikolojik yapısı böyledir. Günlük hayattaki konuşmalardan bu konuya bol örnekler bulunabilir. İnsanların, bir olay karşısında ilgisiz kalmak suretiyle buldukları çıkış yolu da yine bu gruba girer. Yani akıl ve kanaat yoluyla buldukları bir çözüm yoludur. Burada da yine insan zihninin bir hüküm vermesi veya sonuç çıkarma olayı vardır. Zihnin boşlukta kalması söz konusu değildir. Örneğin hiç görenin ve kurtulmanın bulunmadığı yangınlarda veya kazayı yapan şoförlerin, hatta yolcularının da tamamen öldüğü, görgü şahitlerinin bulunmadığı (ki, örneklerine medya haberleriyle sürekli şahit olabilmekteyiz.) durumdaki trafik kazaları o haliyle bırakılıyor mu?...Hayır...Mutlaka müfettişler veya ilgili uzmanlar gönderilerek rapor tanzim etmesi istenir. Böyle bir durumdaki hey'etin olayı çözüm yolu elbette kanaat (tahmin) ağırlıklı olacaktır ve olmaktadır. Başka türlü zaten mümkün olamamaktadır. Sosyal hayattaki bu tür çözüm yollarım da yine bu grupta inceleyebiliriz.

3- **Teolojik yol (Din veya İnanç Yolu):** ***** Yine bazı konular vardır ki ; bunları ne deney yolu ile, ne de akıl yoluyla halletmek mümkün olmamaktadır. Böyle durumlarda son çözüm yolu olarak dine başvurulmakta ve insanlar bu tür sorunlarını inançlarıyla çözmektedirler. Daha önce de bahsedildiği gibi, örneğin doğma, ölme olayları, erkek ve dişi yaratılmak, üremenin çiftlerin erkeklik ve dişilik hücrelerinin birleşmesine bağlanmış olması, bitinden piresinden devesine, filine, zürafasına varıncaya kadar çeşitli tür ve sayıda mahlukun niçin yaratıldığı, kainatın niçin ve kim tarafından yaratıldığı, kainattaki düzenin kim tarafından kurulduğu, denizlerdeki dengeyi kimin sağladığı, yağmur, fırtına ve benzeri coğrafik olayların kim tarafından gerçekleştirildiği...? gibi soru ve sorunlara gelince ... İşte bunların çözümünde deney ve akıl, aciz kalmakta ve yeterli olamamaktadır. Bu, ancak ve ancak inanç yoluyla çözülebilmektedir. Yani Tanrı böyle yaratmış, Allah böyle yaratmış, bunlar, Allah'ın takdirine bağlı işlerdir veya takdiri ilahi böyle imiş...şeklindeki cümlelerle insanlar sorunlarını çözmekte ve rahata ermektedirler, (yağmurla ilgili bkz. Lokman suresi:34;pınarlar, nehirler ve içme suları hakkında bkz.

Aslında inanç konusu da metafizik alana aittir. Ancak çok özel nitelikler taşıması dolayısıyla ayn bir konu olarak işlenmesi adet olmuştur. Bizler de bu adete uyarak ayn olarak işliyoruz.

Mülk suresi:30 vb.). Veya bir insan vücudunu düşünelim: Yenilen, içilen şeyler mideye indikten sonra bakınız neler oluyor: kan, kemik, saç, sakal, ısı, idrar, dışkı, enerji , doğum yapan annede süt, neslini sürdürmek için cinsel ilişki kuran erkek ve dişide erkeklik ve dişilik tohumlarına (sperm ve yumurtalara) ve benzeri yapılara ayrılıyor. Başka bir ifade ile insan vücudu bir kimya fabrikası özelliği taşımaktadır. Peki, insan vücuduna bu kimya fabrikasını kuran kimdir?...

Tabiatı yeşerten ve kurutan, çiçeklerin renk ve kokularını, meyvelerin ekşilik ve tatlılıklarını veren kimdir?...Neticede bunların hepsi sudan olmaktadır. Ağaç, kökü vasıtasıyla topraktan emdiği suyu, görüldüğü gibi, gövde, dal,yaprak, çiçek, meyve, çekirdek, tat, koku... haline dönüştürmektedir. Yani ağaç da bir kimya fabrikası özelliği taşımaktadır. Pekiyi, ağaca bu özelliği veren kimdir?... Kendi kendine böyle olmuştur da dilemeyiz... Bu cevap da akıl ve sosyal gerçeklere aykırıdır. Özellikle bir yerde düzen varsa mutlaka o düzeni kuran vardır. Bir yerde sanat varsa mutlaka o sanatı ortaya koyan bir sanatkar vardır. Bunun aksi iddia edilemez. Edilmeye kalkılsa akıl ve sosyal gerçek bunu reddeder...öyleyse insanı ve kainatı yaratan ve ona bu mükemmel düzen ve özellikleri veren kimdir...? diye sorulduğunda, bu soruların cevabı da ancak ve ancak deney ve akıl ile değil, inanç ve Tanrı (Allah) ile verilebilmektedir, (bkz. Yukarıda gösterilen ayeti kerimeler). Aksi istikametteki hiçbir cevap insan ruhunu (merakını) tatmin etmemiş ve etmemektedir. Bilim; deneyler yaparak, nasıl oluyor?...sorularına belirli bir oranda cevap verebilir. Mesela çocuğun dünyaya geliş şekli; yağmurun ve karın nasıl oluştuğunu açıklayabilir ama niçinlerine cevap veremez. Yani insanı kim ve niçin yaratmıştır?...Yağmuru ve kan kim yağdırmakta ve kim durdurmaktadır?.. Onların oluş şartlarını kim hazırlamaktadır?... Bunların yağış miktarlarını, yağış mevkilerini, yağış sürelerini vb. kim ayarlamaktadır?***** Ve benzeri soruları cevaplandırmakta bilim, aciz (yetersiz) kalmaktadır. Bu gerçeğin de asla gözden uzak tutulmaması gerekmektedir.

***** •Problem çözmede bilim ve dinin gücü veya sının konusunda çarpıcı birer örnek teşkil edebileceğine inandığım iki ayetin anlamım da burada nakletmeyi yararlı bulmaktayım. Şöyle ki:

Lukman (lokman):34: “(anlam olarak):Kıyametin ne zaman kopacağını,yani dünyanın ömrünün ne zaman biteceğini ancak Allah bilir. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir, (yani çocuğun yaratılışında bilimin açıklayamayacağı mutlaka bir nokta kalacaktır.). Kişinin yann (gelecekte) ne yapacağını (yannın ne olacağını) ancak O bilir.Insanların ne zaman, nerede ve nasıl öleceğini ancak O bilir. Yani Allah bilir. Şüphesiz ki Allah; herşeyden haberdardır ve daima herşeyi en iyi bilendir.”

Mülk: 30: " (anlam olarak): De ki: Ey insanlar.. Allah gökten yağmurları yağdırmasa ve yeryüzündeki mevcut sularınız da yerin dibine çekilip gitmiş olsa acaba, Allah'tan başka, kim sizlere bir damla içecek su temin edebilir?.."

Objektif olarak yaklaşıldığında bu hususlar .üzerinde ciddi bir şekilde düşünülmesi gereken konular değil midir?..

Yine bir inanç içerisindeki emir ve yasakların , örneğin İslam ibadet çeşitlerinden akşam namazı üç rekat olarak emredilmiştir. Niçin iki veya dört rekat olmamıştır?...Oruç, niçin beş-on gün emredilmemiştir de bir ay emredilmiştir?...

Keza toplum hayatında sosyal adaletin de tam gerçekleştiği kolay kolay görülmemektedir. Kişisel ilişkiler yönünden de durum pek farklı değildir. İnsan, tarihe ve çevresine şöyle yüzeysel bir göz atsa bile rahatlıkla görebilir yani: hayatta öyle iyi insanlar vardır ki, bunlar hayatlarında asla yeterince takdir edilmemiş ve edilememişlerdir, yeterince mükafatlarını alamamışlardır...Aynı şekilde hayatta öyle kötü ve zalim insanlar da vardır ve olmuştur ki, bunlar da keza hayatlarında işledikleri suçların ve zulümlerin yeterince karşılıklarını (cezalarını) görmemişler ve görmemektedirler. Mesela diyelim ki adam, hayatında onlarca kişiyi haksız yere öldürmüş ama bu kişi bazen hiç yakalanamamakta, yakalananlar da birkaç yıllık hapis cezası ile kurtulmaktadır. İdam bile edilmemektedirler, çok zaman .. İdam bile edilseler, ruhlarımız bu cezadan yine tatmin olmamaktadır. Çünkü aklı selim de tasdik eder ki, bir idam, olsa olsa ancak bir adam öldürmenin karşılığı olabilir. Tam adaletin gerçekleşebilmesi için bu kişinin haksız yere öldürdüğü kişiler sayısınca öldürülmesi gerekir. Yani bu kişinin öldürdüğü insanlar sayısınca diriltilip tekrar tekrar idam edilmesi gerekir. Bunun da mümkün olmadığı ve olamayacağına göre suçlular da bu dünya hayatında yeterince cezalarını almadan bu dünyadan gitmektedirler... Böylece adalet konusu çözüme ulaşmamış ve askıda kalmış olmaktadır. Dolayısıyla insan ruhu tatmin olmamakta ve huzursuz kalmamaktadır... Yani bu konunun çözüm yolunu aramaya devam etmektedir. Sosyal gerçek böyledir. İşte bu konunun çözümü de ağırlıklı olarak yine inançla hallolmaktadır, özellikle İslam inancına sahip olanlar, bu konunun çözümünü " Kim zerre miktarı iyilik yaptıysa onun karşılığım (mükafatını) görecektir. Kim de zerre miktarı şer (kötülük, suç) işlediyse onun karşılığımı (cezasını) görecektir." anlamındaki (Zilzal suresi: 7-8) ayetleriyle teselli bulmakta yani problemlerini çözmüş olmakta ve rahatlamaktadırlar. Toplumlardaki ve inanç dünyasındaki bu gerçekler de; özellikle sosyal bilimciler tarafından asla gömemezlikten gelinebilecek konular değildir.

İşte bu ve benzeri, özellikle yaratılışla ilgili soruların cevapları ne deney, ne de akıl yoluyla verilememektedir. Çünkü bu tür olaylar, deneye girmediği gibi aklın kapasitesini de aşmaktadır. Ziya Paşa'nın; " İdraaki meali bu küçük akla gerekmez.- Zira bu terazi o kadar sıkleti çekmez" sözünde olduğu gibi, neticede bu sorunlar da ancak inanç yoluyla çözümlenebilmektedir. Sosyal gerçek bu doğrudur. Her dinde buna benzer örnekler bulunabilir.

SONUÇ:

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere gerçek, A. Comte'un iddia ettiği gibi değildir. Olayların çözümü için hiçbir zaman tek bir sebep yeterli olmamış ve olmamaktadır. İnsanlar; her devirde karşısına çıkan sorunları, yukarıda da anlatılmak istenildiği gibi, bazen deneyle, bazen metafizikle, bazen da inançlarıyla ,yani inançlarının kural ve açıklamalarıyla çözümlenmişler ve çözümlenmeye devam etmektedirler. Din ve metafizik faktörü hiçbir zaman insan hayatından uzaklaşmış değildir. Özellikle bir bilim adamı tarafından bu gerçek nasıl görmemezlikten gelinebilir?...Mümkün değil... Bu açıdan tüm bilim adamları, araştırmacılar ve eğitimcilerin bu noktaya dikkat etmelerinde büyük yarar ve gerek görmekteyiz. Aslında iyi dikkat edilirse Comte'un görüşleri de kendi içerisinde tutarsızlık göstermektedir. Bir taraftan pozitivistliği savunuyor, bir taraftan da " insanlık dini" diye bir din kurmaya çalışıyor. Bu bir çelişkidir. Şu farkla ki; " Comte; Tanrı insanlıktır, demekle Tanrıyı, gökten yere indirmiş, gözlenebilir varlık haline sokmuştur. Bu bakımdan Comte'un dini de pozitivistliği ile tam anlamıyla tutarlıdır." (Kösemihal, 1968,s. 166).denilebilir. Bizler, bu yazımızda fazla teferruata dalmadan, sayısız denilebilecek derecedeki tek tek örneklerle girmeden, bu konuda bir fikir vermeyi veya bir görüş açısı kazanılmasına yardımcı olmayı hedefledik. Bu konuda, bir milim olsun, mesafe alabilir ve aldırabilirsek kendimizi bahtiyar addedeceğiz veya görevini şuurla başarıya ulaştırmış insanların huzurunu duyacağız. İnsana ve insanlığa hizmeti amaçlayan bu hayırlı ve huzurlu çalışmalarda tüm meslektaşlarımıza ve bilim adamlarına gönülden başarılar dilemekteyim.

Keza çözüm yolları, değişik açılardan:

- a) Akademik çözüm yolları (deneye ve metotlu araştırmaya dayalı...).
- b) Pratik çözüm yolları...(zeka ve tecrübeye, beceriye dayalı...).

veya;

- a) İlmî çözüm yolları (teorik, pratik).
- b) Resmî çözüm yolları (kurallı, emirli...).

veya;

- a)Resmî çözüm yolları (yazılı kurallara dayalı;buna meşru' çözüm yolları da denebilir.).
- b)Gayrî resmi çözüm yolları (örf, adet gibi yazısız kurallara dayalı, diyalog ve anlaşmaya dayalı; rüşvet ve mafya tipi şiddete dayalı gayri meşru çözüm yolları da bu gruba girer...).

veya;

a) Ferdi (kişisel) çözüm yolları (yani kişinin kendi kendine düşünüp bulduğu hareket tarzları veya kararlar. Bir bakıma yeni durumlarda yeni davranışlar yapabilme olayı. Aile ve toplumların huzurunu (dostluk ve insani ilişkileri) koruma veya gerçekleştirme, gözlemlerimize göre en sık ve yaygın olarak başvurulan bir yoldur. Keza zaman zaman rastladığımız ve hayattan (hayatın problemlerinden) kaçış (kişiyeye göre kurtuluş) anlamına gelen intihar olayı da bu gruba bir örnektir.).

b) İçtimai (toplumsal) çözüm yolları (Bu da kişinin tek başına değil de danışarak ekip halinde veya istişare ile bulunan tüm çözüm yollarını ifade eder.)

veya; a) Kurallı çözüm yolları

b) Kuralsız çözüm yolları

keza ; a) Dine dayalı çözüm yolları

b) Din dışı bilgi ve kurallara dayalı çözüm yolları

veya;

a) Sivil çözüm yolları

b) Askeri çözüm yolları

ve benzeri şekillerde de sınıflandırılabilir.

Neticede olayların çözümünde tek bir faktör söz konusu değildir. Duruma göre, şartlara göre, olayların cinsine göre çözüm yolları da farklılaşmaktadır. Bilimsel ve sosyal taassuptan kurtuluş için veya böyle bir tutuculuğa düşmemek için , zihinlerin bu çözüm esnekliği eğitiminden geçmesi veya bu alandaki eğitimin yeterli hale getirilmesinin gerektiğine inanmaktayız.

D- ÇÖZÜM OLAYININ SOSYAL BOYUTUNA KISA BİR BAKIŞ

(Çözüm-Huzur-İstikrar İlişkisi)

Yukarıdaki bölümlerde konuya daha çok bilimsel ve pratik yönden yaklaşıldı. Ancak konunun bir de sosyal huzur ve istikrar açısından, kısa da olsa, işlenmesinde yarar gördük. Şöyle ki:

Çözüm olayı, yine yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, farklı şekillerde veya farklı isimlerle kendini göstermektedir. Örneğin: bu olay; genellikle Tıp alanında teşhis ve tahlil; Fizik-Kimya gibi fen bilimlerinde analiz-sentez; Matematik'te Problemi Sonuçlandırma; Hukuk ve yönetim gibi bilimlerde karar verebilmek; Din ve Ahlak gibi kurallara dayanan sosyal bilimlerde sorunun kurallar açısından cevabını vermek;Askeri ve beden eğitimi gibi alanlarda komutu verebilmek; günlük olaylarda veya ani- <j n karşımıza çıkan yeni durumlarda yeni davranışlar uygulayabilmek yani bu konuda kararsızlık davranışı sergilemek yerine mevcut bilgi ve yeteneklerimizi hemen , adeta otomatik olarak harekete geçirip bir görüş ve davranış (istikrarlı bir tutum)

sergileyebilmektedir...Aile içi, aile dışı veya ticari ilişkilerdeki uyumsuzluk veya huzursuzluk durumlarında : bir musibet bin nasihatten yeğdir ; beterin beteri vardır., gibi sözlerle teselli bulmamız da Psikolojik kökenli bir çözüm şekline başka birey değildir... Bu çözüm şekline biz; Sosyolojik açıdan ve yerleşmiş tabiriyle nasihat (öğüt) tabirini de kullanabiliriz. Bu örnekler daha da uzatılabilir. Fakat yine iyi dikkat edilirse **bütün bu örneklerin ortak yanı bir meseleyi halletmek veya bir konuyu aydınlatmaktır. Veya bir konuyu karara bağlamaktır; sonuca ulaştırmaktır.** Mesela doktor, hastasına teşhis koyduğu zaman problemi çözmüş veya aydınlatmış olmaktadır. Veya bir tıbbi laboratuardaki yaptırılan tahlil ile de araştırılan konu aydınlatılmış olmaktadır. Yani şüphelenilen hastalıkla ilgili kanda mikrobun bulunup bulunmadığı tespit edilerek konu çözüme kavuşturulmuş olmaktadır. Yine pratik hayatta yani İnsan ilişkilerinde bu çözüm şekli; bazen konuşmak, bazen da sessiz kalmak... şeklinde kendini gösterebilmektedir.

Bilindiği gibi huzur, sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Huzur ise, değişkenlik değil, istikrar temelleri üzerine oturur. (Çelikkaya, 1996, Huzur Eğitimi (Tebliğ); 1998,s.23-25). Sosyal alandaki yani sosyal davranış veya ilişkilerdeki çözüm; bir bakıma, bu alanda, sosyal değerlere (dini, milli, örf, adet veya toplu yaşama kurallarına) göre yapılan bir hüküm verme veya bir kanaat oluşturma işlemidir. Bu açıdan ortak düşünce ve değerlerin çerçevesi ne kadar geniş olursa, başka bir ifade ile ortak düşünce ve değerleri paylaşan vatandaş sayısı ne kadar fazla olursa bir konunun çözümü de o nispette kolaylaşmış olur. Yani düşünce ve değerlerdeki istikrar, problemlerin çözümünde de istikrar getiriyor, denilebilir. Sabit değerlere dayanan dini konuların kolay çözümünüzdeki (cevaplandırılmasındaki) gerçek ile sabit değerlere dayanmayan (yalnız akla) veya hızlı değişkenliği ile bilinen moda alanındaki olaylara kolay karar verememe ve istikrara kavuşamama ve neticesindeki kargaşa ve huzursuzluk durumları...bu konuya tipik örnek olarak verilebilir...İşte bu noktada Eğitim Sistemine büyük görev düşmektedir. Çünkü milli kültürü özümsemiş insanların sayısı ile sosyal problemlerin çözüm kolaylığı arasında doğru bir orantının varlığını rahat söyleyebiliriz. Tarih ve sosyal gerçekler bu doğrultudadır. Milli kültürün korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi, yeni nesillere aktarılması ise Eğitimin (devletin) temel görevlerinin başında gelir. (bkz. 14.6.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu; Tezcan,1992,s.48-64; Arvasi,1976, Kültür bahsi vb. Kültürel yozlaşma veya zayıflama bu açıdan olumsuz örneklerin çoğalmasına sebep olacaktır. Yani sosyal konulardaki çözümün kolaylaştırılması yerine aksine zorlaşmasını "bacaktır, özellikle yöneticilerin ve sosyal eğitimcilerin, bu konuyu gözden uzak tutmamalarında mutlak yarar görmekteyiz....Tekrar etmek gerekirse düşünce ve değerler ferdileştikçe (kişiselleştikçe), başka bir ifade ile kişilerin, sosyal değerlendirilmelerinde şahsi menfaatlerini ölçü almaları durumu arttığı ölçüde toplumsal sorunların çözümü de (bir konuda karara varma, birlik yapabilme olayı da) o nispette zorlaşacaktır ve nitekim zorlaşmaktadır da. Sosyal hayatta bu konulara örnekler bulmak hiç de güç değildir. Bu bakımından toplumsal huzur ve istikrar için, mutlaka toplumun menfaatinin hassas nesillerin yetiştirilmesi devletten aileye kadar herkesim için milli bir görev olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bu da şüphesiz milli ve manevi değerlerin, bu bilinç içerisinde aileden devlete kadar sürekli verilmesini gerektirmektedir, (krş. Bilgiseven, 1987,153: eğitim yoluyla sosyal bütünleşmenin sağlanması maddesi).

Tekrarlamak ve özetlemek gerekirse çözumsuzlük, kişide ve toplumda daima tedirginliğe huzursuzluğa yol açmaktadır. Sosyal gerçek bu doğrultudadır. Yukarı kısımlarda da anlatılmak istenildiği gibi, hayatta tam çözümün gerçekleştiği kolay kolay görülememektedir. İmkan nispetindeki yeterli çözüm de ancak kesin bilgi ve değerlerle olabilmektedir. Bu nedenle söz ve davranışlar, kararlar; ne kadar kesin bilgi ve değerlere göre yapılırsa çözüm ve çözüme bağlı huzur ve istikrar da o ölçüde kolaylaşmış ve gerçekleşmiş olacaktır, görüş ve inancındayız. Bir bilim adamı olarak bizim görevimiz, bu gerçekleri duyurmaktır. Uygulaması ve eğitimini yapmak ise elbette ilgililere aittir.

KAYNAKLAR

- Artur, C.-Guyton, M.D. ; Fizyoloji (bir komisyon tarafından çevrilmiştir), Ankara, 1978, Güven Kitabevi Yayınları
- Arvasi, S.Ahmet; Eğitim Sosyolojisi, İstanbul, 1976, Özdemir Matbaası.
- Atay,Hüseyin; Ehl-I Sünnet ve Şia, Ankara , 1983, İlahiyat Fakültesi yayınları
- Banarlı, Nihat Sami; Metinlerle Türk ve Batı Edebiyatı, İstanbul, 1961, Yükselen Matbaası
- Bilhan, Saffet; Eğitim Felsefesi, Ankara,1991, I. Cilt.I. Kısım, AÜ. Eğitim Bilimleri Fakültesi yayınları.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan; Eğitim Sosyolojisi, İstanbul, 1987, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çelikkaya; Hasan ; Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi, İstanbul, 1996,1998,Alfa Yayınlan
- ; Eğitime Giriş, İstanbul, 1997, Alfa Yayınlan
- ;"Huzur Eğitimi" (Tebliğ). M.Ü.Atatürk Eğitim Fakültesi İkinci Ulusal Eğitim Sempozyumu (18-20 Eylül. 1996)
- Freyer, Hans; İçtimai Nazariyeler Tarihi (çev. Neşet Çağatay), Ankara,1977, Dil ve tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlan ; Sosyolojiye Giriş (çev. Nermin Abadan), Ankara ,1963
- Genç Larousse Ansiklopedisi, 1993, Cilt:2,7.
- Günay, Ünver; Din Sosyolojisi Dersleri, Kayseri, 1993, Erciyes Üniv. Yayınlan.
- Kahraman, Ahmet; Dinler Tarihi, İstanbul, 1965, Sümer Matbaası.
- Karaelçi, Murtaza ; " Pozitivizm ve Türkiye'ye Girişi", Zafer (Aylık İlmi ve Araştırma Dergisi), Sakarya, Ekim 1996, Sayı: 238, s. 4-6
- Kösemihal, Nurettin Şazi; Sosyoloji Tarihi, İstanbul, 1968, Remzi Kitabevi
- Küçük, Hasan ; Antikçağdan Günümüze Sistematik Felsefe Tarihi, İstanbul, 1985, Dersaadet Yayınevi
- Milli Eğitim Temel Kanunu, 14.6.1973, Sayı: 1739
- Savcı, Hikmet-Şahin, Musa; Genel Kimya, İstanbul, 1998, M.Ü. Yayınlan
- Taplamacıoğlu, Mehmet; Din Sosyolojisi, Ankara, 1975, A.Ü. ilahiyat Fak. Yay.
- Tezcan, Mahmut; Eğitim Sosyolojisi, Ankara,1988, 1992
- Weber, Alfred; Felsefe Tarihi, (çev. H.Vehbi Eralp), istanbul, 1964, Remzi Kitabevi